

4. LUMES, PAISAXE E POLÍTICA FORESTAL NA GALIZA

Pablo Ramil Rego

4.1. DO BOSQUE ÁS MATOGUEIRAS

A historia ecolóxica da Galiza testemuña a existencia de lumes naturais en períodos previos á chegada do Homo sapiens á Península Ibérica. Aínda que a intensificación e recorrencia destes, non se producirá ate aproximadamente 5.500 anos coa adopción dos sistemas de explotación agrícola e gandeira, proceso que levou consigo unha progresiva transformación da vexetación natural, con axuda do lume, en pastos para o gando e terreos de labor. Esta dinámica alcanza a súa maior intensidade coincidindo coa expansión do poboamento castrexo, momento en que a actividade humana provocará un detrimento xeneralizado do bosque, equiparábel ao rexistrado nos períodos máis fríos do cuaternario, e que condicionará a evolución da cuberta forestal nos séculos posteriores.

Durante a Idade Media forxarase un novo sistema de explotación do territorio rural, que se diferenciará do imperante no período castrexo-romano, pola incorporación de importantes melloras. A matogueira adquire agora un papel básico, sendo empregadas as grandes superficies de monte baixo como fonte de material verde (estrume) para a cama do gando e posterior obtención do esterco. O monte subministraba ademais unha importante cantidade de leña, destinada tanto ao mantemento dos fogares e fornos, como dun inxente número de mazos, ferrarías e forxas.

O manexo das matogueiras realizábase mediante curtas manuais e queimas controladas. Ambas as dúas actúan alterando a dinámica natural das formacións arbustivas, recortando a duración dos estadios maduros e sobre todo dos senescentes. Con iso conséguese transformar a estrutura e composición das comunidades co fin de propiciar o seu aproveitamento extensivo polo gando, á vez que se consegue recoller unha importante cantidade de estrume para empregar como abono. O manexo e aproveitamento das matogueiras alcanzaba un maior grao de complexidade nas áreas destinadas a estivadas ou rozas, onde ao longo de períodos de 20-30 anos, aproveitábase o monte baixo para leñas, estrume ou pasto extensivo, e posteriormente, tras a roza e queima da vexetación, procedíase ao cavado manual do monte para plantar pan. O cultivo do cereal poderíase repetir en anos sucesivos, pero finalmente os terreos eran abandonados pola súa baixa

Algunhas matogueiras de carácter natural, en acantilados costeiros, dunas grises e descalcificadas, afloramentos rochosos e humidais, albergan unha grande riqueza de especies

rendibilidade, propiciando o desenvolvemento dunha nova formación de matogueira.

4.2. A EXPLOTACIÓN DAS MATOGUEIRAS

A explotación das matogueiras adquiriu no territorio galego, ao igual que noutras áreas atlánticas europeas, distintas connotacións en función das características bioxeográficas e socioeconómicas imperantes. Así, favoreceuse a persistencia dun importante número de comunidades de matogueira, orixinadas con anterioridade á propia adopción da agricultura e gandaría no territorio, e que respondían en boa medida a condicións ecolóxicas limitantes para o desenvolvemento da vexetación arbórea. Entre estas formacións cabería citar a existencia de matogueiras de carácter natural en acantilados costeiros, dunas grises e descalcificadas, afloramentos rochosos e humidais. Estas matogueiras albergan unha grande riqueza de especies, entre as cales se atopa un importante continxente de elementos de interese para a conservación da biodiversidade (elementos endémicos, raros, ameazados, etc).

O aproveitamento das matogueiras tamén propiciou a existencia de biocenoses cunha estrutura e composición aparecía fortemente condicionada pola acción humana, e que a diferenza das matogueiras naturais, posuían unha menor riqueza de especies, e frecuentemente unha mínima representación de elementos de interese para a conservación. Entre as matogueiras sinantrópicas destacarían diversos tipos de xesteiras, piornais e toxeiros, vinculadas na maioría dos casos coas áreas dedicadas a estivadas.

4.3. OS PLANS DE REPOBOACIÓN

O final do Antigo Réxime marcará unha paulatina degradación e desaparición do sistema de explotación tradicional do medio rural das rexións atlánticas europeas, que se acelerará bruscamente tras a Segunda Guerra Mundial. Unha segunda fase deste proceso transformativo producirase na década dos oitenta, tras o desenvolvemento das reformas agrarias promovidas pola Unión Europea. Os elementos que marcan esta evolución histórica son comúns nos distintos territorios: abandono da poboación campesiña cara ás urbes, substitución dunha economía autárquica e de ámbito local, por outra de carácter rexional ou global e, finalmente, o intervencionismo dos poderes públicos, destinado a fortalecer a expansión e depredación das grandes empresas, en prexuízo do mantemento e desenvolvemento socioeconómico das comunidades locais.

O abandono dos sistemas de explotación tradicional cambiará o papel xogado polo monte e o lume na paisaxe galega. Na segunda metade do Século XIX, a administración estatal, mediante o Plan Nacional de Repoboación Forestal, promoverá a repoboación forestal con elementos exóticos, fundamentalmente espécimes de *Pinus pinaster* chegados de Portugal, co fin de cubrir a demanda de madeira para ser utilizada na construción e as pequenas industrias de manufacturas. Posteriormente, no ano 1941, o Plan Xeral de Repoboación, afianza e xeneraliza o uso do piñeiro marítimo e do eucalipto para abastecer as industrias forestais. Así segundo un informe elaborado pola FAO no ano 1981, España, ocupaba o terceiro lugar, despois de Brasil e da India, en canto a superficie plantada por eucaliptos fóra do seu lugar de orixe.

Entre 1940 ao 1973 repoboáronse ao redor de 300.000 ha das 600.000 ha que conformaban os montes comunais de Galiza. Nesta dilata etapa, a política forestal

*Concentrar todo o
esfuerzo forestal en
incrementar a calque-
ra prezo a superficie
de especies de interese
industrial orixinou
importantes proble-
mas ambientais e
sociais*

realizouse sen un mínimo criterio ambiental, máis ben os redactores dos proxectos facían frecuentemente gala do seu desprezo ás compoñentes naturais do territorio galego, asumindo a substitución de matogueiras, brañas, ou mesmo dos propios bosques naturais como unha clara e irrenunciábel necesidade de progreso. A concepción redentista estaba non obstante baleira de contidos, xa que, como indicaron distintos autores, a única variábel de efectividade considerada era o número de hectáreas repoboadas anualmente, evitando considerar a efectividade destas a curto ou medio prazo. O pagamento por hectárea plantada levou a efectuar plantacións en terreos pouco aptos para o desenvolvemento do piñeiro marítimo, debido ás limitacións de carácter climático, hidrolóxico ou edáfico que presentaban moitas das áreas.

Concentrar todo o esforzo forestal en incrementar a calquera prezo a superficie de especies de interese industrial orixinou importantes problemas ambientais e sociais. O desecamento e canalización de humidaes, cando non o recheo destes, foi unha práctica cotiá no territorio galego, e que aínda non puido ser superada. No ámbito litoral, a plantación indiscriminada de piñeirais levou consigo a destrución dunha superficie inxente de ecosistemas dunares, afectando as mesmas formacións naturais que na actualidade son consideradas como hábitats prioritarios; as dunas grises e as breixeiras sobre sistemas dunares descalcificados. Na área montañosa, as breixeiras secas, así como formacións cunha área de distribución moi reducida como as matogueiras das áreas de alta montaña (matogueiras subalpinas, matogueiras ouro-mediterráneas), viron minguada a súa distribución, polos labores de repoboación, dándose o paradoxo de que en moitas das áreas cumiais de montaña, os piñeirais plantados apenas superaron os dous metros de envergadura en máis de 40 anos.

4.4. A EUCALIPTIZACIÓN E OS INCENDIOS

No ámbito social, a política forestal atopará en numerosas ocasións a oposición dos comuneiros e propietarios dos montes. A situación agravarase durante o franquismo, cando o estado promove a expropiación de facto dos montes veciñais, eliminando o aproveitamento gandeiro en amplos sectores montañosos, e condenando moitas familias á ruína. A situación xerada tradúcese por unha sucesiva onda de incendios que dende a década dos sesenta asolarán as principais áreas repoboadas por piñeirais, e que alcanzará máximos históricos durante a década dos oitenta e noventa.

As sucesivas ondadadas de incendios enmascararán unha importante modificación da cuberta forestal de Galiza, a expansión territorial do eucalipto, a cal se realiza tanto sobre a área ocupada por antigas plantacións de piñeirais, como sobre áreas que ate a década dos noventa mantiñan unha elevada naturalidade. A maquinaria do Estado esforzase en maquillar as cifras reais sobre a superficie de ocupación dos eucaliptais, á vez que incentiva o seu cultivo desenrola unha esmerada campaña de difusión, apoiada frecuentemente sobre datos científicos provisionais, co fin de diluír calquera repercusión ambiental que o puidese frear.

A política forestal dos últimos 17 anos segue en esencia os mesmos rumbos, que os establecidos na segunda metade do século XX, aínda que agora o territorio manifesta claramente un nivel de degradación ambiental moi superior. Así o tolo e especulativo urbanismo permitirá a construción de vivendas residenciais ou mesmo de urbanizacións en áreas de eminente vocación forestal, quedando as vivendas rodeadas en moitos casos completamente por formacións heteroxéneas de piñeiros e eucaliptos. O descontrol nas actuacións que se desenvolven no medio rural

A maquinaria do Estado esforzouse en maquillar as cifras reais sobre a superficie de ocupación dos eucaliptais, á vez que incentivou o seu cultivo

propiciou a apertura indiscriminada de pistas e estradas, que seccionaron, cando non destruíron, os humidaís alterando a hidroloxía superficial de amplas áreas. Os corredores fluviais conformados por bosques de ribeira, cos seus prados húmidos asociados, auténticas devesas naturais, aléranse propiciando a invasión de eucaliptos, tras a drenaxe dos terreos aluviais.

4.5. A RESPOSTA AOS INCENDIOS DE 2006

Os incendios de 2006 deixaron un triste balance ambiental e socioeconómico en Galiza, poñendo en evidencia a existencia dunha política forestal anticuada, incoherente cos principios ambientais e cos criterios de sustentabilidade que marcan a fronteira entre os países desenvolvidos e subdesenvolvidos. É necesario redefinir a política forestal de Galiza, integrala dentro dunha ordenación e planificación do territorio, e dotala dunha clara dimensión social e ambiental.

É tempo tamén de elaborar plans de continxencia e de recuperación para as áreas decimadas polos incendios. Mais non abonda con boa vontade, máis aínda cando se busca que estas actuacións non sexan a causa de novos problemas ambientais. Así sen avaliar convenientemente a capacidade rexenerativa dos hábitats afectados téndese a recorrer á sementeira directa de especies pratenses, empregando as mesmas variedades e híbridos que os utilizados nas pradarias paucifloras artificiais existentes nas explotacións intensivas, é dicir de elementos que distan moito da consideración de "silvestre" ou mesmo de "tradicional". O uso xeneralizado de sementes de neo-cultivos adoita ter un efecto moi negativo cando se sementan sobre áreas ocupadas ou contiguas a hábitats naturais, ao presentar estes elementos sinantrópicos unha elevada capacidade invasiva. A este problema habería que unir a falta de control en canto á orixe xeográfica e sobre todo á pureza das sementes empregadas, sempre as de menor custo, o que en moitos casos leva consigo a introdución accidental de especies exóticas invasoras.

Nesta rocambolesca historia, as matogueiras e en xeral a vexetación natural pasan agora a ser considerados como un elemento negativo, un simple problema de biomasa estruturada verticalmente e horizontalmente. Esquecen a súa importancia ambiental, e desprézase o papel que teñen no mantemento da diversidade paisaxística e dos procesos ecolóxicos do territorio. Así, na recente Lei de prevención e defensa contra os incendios forestais de Galiza, considéranse como especies para os efectos de xestión da biomasa vexetal e de ordenación das repoboacións forestais, todas as Erica, sen considerar que existen elementos como Erica ciliaris, Erica mackaiana ou Erica tetralix que son elementos característicos e exclusivos de humidaís, polo que en ningún caso se pode xustificar a súa "roza" aos efectos da prevención e defensa contra os incendios, mais ben serían especies e medios que deberían ser fomentados e protexidos.

A falta de concreción ambiental das medidas preventivas e a improvisación dos xestores e executores destas, permítennos contemplar un triste elenco de disparates e desastres, de destrución gratuita, de dilapidación dos fondos públicos. É así como se debe designar ás rozas efectuadas nos sistemas dunares, acantilados, corredores fluviais que se realizaron por toda Galiza, incluíndo espazos da Rede Natura 2000. Noutros casos recórrase á roza de matogueiras para sementar cereais, supostamente para servir de alimento ás aves. Ao igual que no século XIX seguimos formulando as actuacións por unidades de obras, por hectáreas de actuación, sen preocuparnos dos aspectos sociais e ambientais destas. ¿Cando aprenderemos?.

Nesta rocambolesca historia, ás matogueiras e en xeral a vexetación natural pasan agora a ser considerados como un elemento negativo, un simple problema de biomasa